

ЕФЕКТИВНИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПОДАТКОВИЙ МЕНЕДЖМЕНТ ЯК ЗАПОРУКА СТАЛОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ

©2020 ШЕКЕТА Є. Ю.

УДК 336.02
JEL: E62; O11; Q01

Шекета Є. Ю. Ефективний державний податковий менеджмент як запорука сталого розвитку економіки

У статті проведено короткий макроекономічний аналіз сучасних господарських трансформацій в Україні. Дієвим інструментом регулювання вітчизняної економіки є фіскальна політика, основою якої є ефективний державний податковий менеджмент. Метою статті є оцінка рівня фіскального навантаження на суб'єкти господарської діяльності в Україні та обґрунтування теоретичних положень запровадження антикризових важелів державного податкового менеджменту органів влади. Нестійка та чутлива до шоків вітчизняна економіка зіткнулася з рядом викликів, які за допомогою податкових важелів впливу необхідно перетворити на можливості для довгострокового економічного і сталого соціального розвитку країни, зростання добробуту її громадян. Головним у стабілізації української економіки має бути раціональне стратегічне податкове управління, яке, передусім, полягає у виваженому антикризовому податковому менеджменті. Адже податкова оптимізація та, як наслідок, зниження рівня податкового навантаження сприятимуть зростанню продуктивної зайнятості, зниженню рівня безробіття, підвищенню підприємницької активності, залученню іноземних і вітчизняних інвестиційних ресурсів. Реформування податкового законодавства має бути спрямоване на баланс між зниженням податкового тиску на платників податків та на мінімізацію податкових втрат через податкові пільги та незаконні уникнення й ухилення від сплати податків, з одного боку, а також на підтримку стратегічно важливих для країни видів діяльності – з іншого. Основою виваженої та грамотної фіскальної політики є симбіоз інтересів держави та платників податків. Україні важливо за допомогою ряду короткотермінових податкових заходів допомогти пріоритетним галузям вітчизняної економіки оволодіти від шоківих впливів і деструктивних процесів, спричинених світовою економічною кризою та пандемією.

Ключові слова: податки, податковий менеджмент, податкове навантаження, податкова система, податкова політика, податкова оптимізація.

DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2020-6-56-61>

Рис.: 1. **Бібл.:** 8.

Шекета Євгенія Юрївна – кандидат економічних наук, завідувачка кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Івано-Франківський коледж Львівського національного аграрного університету (вул. Юності, 11, Івано-Франківськ, 76494, Україна)

E-mail: sheketa-evgenija@ukr.net

SPIN: <http://elibrary.ru/2310-1543>

УДК 336.02
JEL: E62; O11; Q01

Шекета Е. Ю. Эффективный государственный налоговый менеджмент как залог устойчивого развития экономики

В статье проведен краткий макроэкономический анализ современных хозяйственных трансформаций в Украине. Действенным инструментом регулирования отечественной экономики является фискальная политика, в основе которой лежит эффективный государственный налоговый менеджмент. Целью статьи является оценка уровня фискальной нагрузки на субъекты хозяйственной деятельности в Украине и обоснование теоретических положений введения антикризисных рычагов государственного налогового менеджмента органов власти. Неустойчивая и чувствительная к шокам отечественная экономика столкнулась с рядом вызовов, которые с помощью налоговых рычагов воздействия необходимо превратить в возможности для долгосрочного экономического и устойчивого социального развития страны, роста благосостояния ее граждан. Главным в стабилизации украинской экономики должно быть рациональное стратегическое налоговое управление, которое, в первую очередь, заключается во взвешенном антикризисном налоговом менеджменте. Ведь налоговая оптимизация и, как следствие, снижение уровня налоговой нагрузки будут способствовать росту продуктивной занятости, снижению уровня безработицы, повышению предпринимательской активности, привлечению иностранных и отечественных инвестиционных ресурсов. Реформирование налогового законодательства должно быть направлено на баланс между снижением налогового давления на налогоплательщиков и на минимизацию налоговых потерь через налоговые льготы и незаконные избегания и уклонения от уплаты налогов, с одной стороны, а также на поддержку стратегически важных для страны видов деятельности – с другой. Основой взвешенной и грамотной фискальной политики является симбиоз интересов государства и налогоплательщиков. Украине важно с помощью ряда краткосрочных налоговых мер помочь приоритетным отраслям отечественной экономики оправиться от шоковых воздействий и деструктивных процессов, вызванных мировым экономическим кризисом и пандемией.

Ключевые слова: налоги, налоговый менеджмент, налоговая нагрузка, налоговая система, налоговая политика, налоговая оптимизация.

Рис.: 1. **Библ.:** 8.

Шекета Евгения Юрьевна – кандидат экономических наук, заведующая кафедрой финансов, банковского дела и страхования, Ивано-Франковский колледж Львовского национального аграрного университета (ул. Юности, 11, Ивано-Франковск, 76494, Украина)

E-mail: sheketa-evgenija@ukr.net

SPIN: <http://elibrary.ru/2310-1543>

UDC 336.02
JEL: E62; O11; Q01

Sheketa Ye. Yu. The Efficient Governmental Tax Management as a Guarantee of a Sustainable Development of the Economy

The article carries out a brief macro-economic analysis of modern economic transformations in Ukraine. An effective instrument for regulating the national economy is fiscal policy, which is based on the efficient governmental tax management. The article is aimed at evaluating the level of fiscal burden on the economic entities in Ukraine and substantiating the theoretical provisions of the introduction of anti-crisis levers of the governmental tax management of the State authorities. Unsustainable and shock-sensitive national economy has faced a number of challenges that, with the help of tax levers of influence, must be turned

into opportunities for the long-term economic and sustainable social development of the country and the growth of well-being of its citizens. The main thing in stabilizing the Ukrainian economy should be a rational strategic tax management, which, first of all, consists in the balanced anti-crisis tax management. Because tax optimization and, as a result, reduction in the level of tax burden will contribute to the growth of productive employment, decrease of unemployment, increase of business activity, attraction of both the foreign and the domestic investment resources. Reform of tax legislation should be aimed at balancing the tax pressure on taxpayers and minimizing tax losses through tax breaks and illegal tax avoidance and evasion on the one hand, as well as supporting strategic activities, which are of importance for the country, on the other. The basis of a balanced and competent fiscal policy is a symbiosis of the interests of the State and taxpayers. It is important for Ukraine, through a number of short-term tax measures, to help priority sectors of the national economy recover from the shock influences and the destructive processes caused by the global economic crisis and the pandemic.

Keywords: taxes, tax management, tax burden, tax system, tax policy, tax optimization.

Fig.: 1. **Bibl.:** 8.

Sheketa Yevheniia Yu. – PhD (Economics), Head of the Department of Finance, Banking and Insurance, Ivano-Frankivsk College of Lviv National Agrarian University (11 Yunosti Str., Ivano-Frankivsk, 76494, Ukraine)

E-mail: sheketa-evgenija@ukr.net

SPIN: <http://elibrary.ru/2310-1543>

Спостерігаючи за макроекономічними процесами, які протікають в Україні, можна уявити, що ми живемо «від кризи до кризи», і такі фази економічного циклу, про які доводилося чути, вивчаючи курс «Макроекономіка», як «пожвавлення» чи «піднесення (зростання)», взагалі не виокремлюються, не говорячи вже про «економічний бум». Це все так виглядає на перший погляд, але після ретельного аналізу макроекономічних явищ і процесів все ж таки виокремити фази економічного циклу вдається. Зрозуміло, що кожна з них у часовому проміжку не є довготривалою, а в логічній послідовності замінюється на іншу. Чому так? Тому, що немає істотного зростання ділової активності, яка спричиняє збільшення промислового виробництва та нагромадження інвестицій. Відсутнє зростання продуктивної зайнятості, яка повинна забезпечуватися скороченням темпів безробіття, легалізацією ринку праці та стимулюванням інвестиційної активності у складні багатокomпонентні види виробництва. Дієвим і чи не найважливішим інструментом регулювання економіки країни є її фіскальна політика, базисом якої є державний податковий менеджмент. Ефективність податкового менеджменту полягає не стільки в постійному та безперервному забезпеченні дохідної частини бюджету, скільки у формуванні вектора руху економіки країни через стимулювання конкурентоспроможності як окремих галузей національної економіки, так і конкретних регіонів чи країни в цілому, через відповідні податкові важелі та механізми.

Основи теорії оподаткування закладені ще в класичній економічній теорії в працях Лаффера А., Самуельсона П., Сміта А., Кейнса Дж., Рікардо Д., Віксея К., Ліндаля Е. та інших. Серед сучасних українських дослідників-економістів значну увагу проблемі податків, фіскального навантаження та податкового менеджменту приділили Богословець Т. І., Десятнюк О. М., Писаренко В. П., Ревенко О. В., Старостенко Г. Г., Тарангул Л. Л. і багато інших. Аналізуючи напрацювання вітчизняних і зарубіжних учених, можна переконливо сказати, що проблема ефективного податкового менеджменту є актуальною для подальших

наукових досліджень через динамічність української економіки, швидкі якісні перебудови українського суспільства та його інститутів.

Метою статті є аналіз фіскального навантаження на суб'єкти господарської діяльності в Україні та обґрунтування теоретичних положень запровадження антикризових важелів державного податкового менеджменту в Україні.

Світова фінансова криза 2008–2009 рр. і геополітична криза 2014–2015 рр. значно скоротили масштаби економічної діяльності в Україні. На тлі сучасних політичних подій в Україні, спричинених складним довготривалим російсько-українським конфліктом, оптимістичні прогнози практично ніхто з науковців не береться робити. Особливої гостроти та нищівного удару по українській (і світовій) економіці завдала пандемія COVID-19. Світова економічна рецесія та деструктивні наслідки епідемії стають непосильним тягарем для вразливої до подібних шоків вітчизняної економіки та істотно впливають на рівень добробуту населення. Більша частина дрібних підприємців та невеличких фірм і компаній якщо не припинили свою діяльність за час оголошеного Кабінетом Міністрів на території України карантину, то знаходяться на межі порятунку свого бізнесу. Тим, кому не вдалося зберегти свій бізнес, вимушені просто звільняти своїх працівників, і, як наслідок, більше ніж півмільйона українців зареєстровані в центрах зайнятості та офіційно мають статус «безробітного». За даними Державної служби статистики України, тільки в перший місяць карантину понад 96 тис. осіб знаходились у відпустках без збереження заробітної плати на період припинення виконання робіт, а 157,9 тис. осіб були переведені з економічних причин на неповний робочий день (тиждень) [1].

У підсумку, за прогнозами НБУ, Україна у 2020 р. може зіткнутися з падінням експорту (на 10%), імпорту (на 14,5%), розширенням дефіциту бюджету (на 8% від ВВП) і зростанням рівня безробіття (до 9,5%). [2, с. 4].

Головним і дієвим фактором у стабілізації української економіки служитиме раціональне стратегічне

податкове управління, яке, перш за все, полягає у виваженому антикризовому податковому менеджменті.

Збалансований податковий менеджмент є найдієвішим фактором стимулювання зростання економіки, оскільки сприяє підвищенню інвестиційної привабливості, яка прямопропорційно залежить від рівня фіскального тиску на суб'єкти господарювання різних рівнів. Податкова оптимізація та, як наслідок, встановлення оптимального рівня податкового тиску на діючі підприємства та організації країни, а особливо на сферу самозайнятих осіб і фізичних осіб – підприємців, які і становлять переважну частину дрібного бізнесу, створить передумови для сталого економічного зростання, підвищення підприємницької активності та інвестиційної привабливості України [3, с. 80].

Сучасна державна фіскальна політика в Україні не є самодостатнім і логічно сформованим процесом. Постійні зміни вітчизняного податкового законодавства, викликані, передусім, частими змінами урядових програм і команд, свідчать про відсутність чіткої податкової політики. Необхідність реформування податкового законодавства має бути спрямована на баланс між зниженням податкового тиску на платників податків і мінімізацією податкових втрат через податкові пільги та незаконні уникнення й ухиляння від сплати податків, з одного боку, а також на підтримку стратегічно важливих для країни видів діяльності та покращення інвестиційного клімату – з іншого. Основою виваженої та грамотної фіскальної політики є симбіоз інтересів держави та платників податків. Саме тому важливо активно розвивати напрями руйнування схем мінімізації податкових зобов'язань, що спричиняють значні податкові втрати та являють собою суму грошових надходжень, недоотриманих державним або місцевим бюджетом.

Виважений державний податковий менеджмент істотно впливає на ринок праці, зокрема на стимулювання зайнятості та зменшення рівня довготривалого безробіття. В Україні, за допомогою державної політики та відповідних фіскальних інструментів впливу, необхідно стимулювати роботодавців створювати нові робочі місця у високотехнологічних, інноваційних та екологічних виробництвах і видах діяльності з високою часткою доданої вартості. Такий вплив на трудові відносини країни буде сприяти працевлаштуванню безробітних, дозволить зайняти свою нішу на вітчизняному ринку праці тим українським трудовим мігрантам, які через епідемію коронавірусу не можуть виїхати за кордон на заробітки. Час світової пандемії та закриття кордонів різних країн може послужити для України унікальним шансом стримати своїх громадян від повторної трудової еміграції. Але для цього людям потрібно забезпечити гідну працю та її оплату всередині країни, тому акцент потрібно робити на соціальний захист, а саме: на забезпечення

безпеки працівників, збереження їх життя і здоров'я, реалізацію їх прав і свобод, гарантованих Кодексом законів про працю та Конституцією України. Забезпечення ефективної продуктивної зайнятості всередині країни повинно реалізуватися і через залучення сучасних інформаційних технологій, що є головним викликом сучасності в реалізації гідної праці людини будь-якої професії.

Значні напрацювання уряду та міністерств і відомств впроваджуються в реформуванні податкової системи через зменшення кількості податків і платежів до бюджетів різних рівнів, а також шляхом удосконалення системи нарахування та сплати податків. Переломним моментом у цьому напрямку стало прийняття Податкового кодексу України у 2010 р. Цей документ не став вершиною досконалості державної податкової системи, оскільки містив багато суперечностей і зауважень від представників великих бізнесових структур, дрібних підприємців та громадськості. Втім, такі істотні реформування податкового законодавства світова спільнота все ж оцінює позитивно, адже завдяки реформуванню Україна змогла покращити свій світовий рейтинг у Paying Taxes і піднятися зі 180-ї (у 2009 р.) до 43-ї позиції (у 2018 р.) [4, с. 89].

Міністерство фінансів України у проекті для обговорення «Стратегія Мінфіну «Самодостатність»» [5] містить податкові стимули для розвитку економіки, заходи реформування кадрової політики та діджиталізації в системі фіскальних органів, детінізації та підвищення ефективності бюджетних видатків. До податкових новацій належить запровадження єдиної форми податкової звітності з податку на доходи фізичних осіб, військового збору та єдиного соціального внеску до 2021 р. [5, с. 8].

На перший погляд, ідея хороша, адже скорочується кількість звітів, щомісячна звітність з ЄСВ буде подаватися у складі квартальної податкової декларації форми 1ДФ з податку на доходи фізичних осіб. Тобто, менша кількість звітів – менше помилок – менше штрафів. Але є деякі сумніви. *По-перше*, хоча кількісно звітів і справді поменшає, проте обсяг роботи і кількість витраченого часу бухгалтера чи фізичної особи – підприємця збільшиться: спершу, щоб розібратися з купою сторінок нового звіту, а надалі залишиться приблизно на тому самому рівні, що і до цього нововведення. *По-друге*, недоцільно об'єднувати страхові кошти та податки в одну декларацію, адже єдиний соціальний внесок – це страхові виплати за поточними видами загальнообов'язкового державного соціального страхування (до Пенсійного фонду, до фонду страхування із тимчасової втрати працездатності, до фонду від нещасних випадків на виробництві, до фонду страхування на випадок безробіття), а податок на доходи фізичних осіб – це загальнодержавний податок, що стягується з доходів фізичних осіб і сплачується до державного бюджету.

Виникає питання: для чого потрібно об'єднувати податки зі страховими відшкодуваннями? Адже вони за своєю суттю, змістом і призначенням зовсім різні. Більше того, методики нарахування кожного з них різні, об'єкти оподаткування різні, граничні терміни сплати, цільове використання та призначення таких платежів теж різняться.

Серед позитивних заходів податкового стимулювання слід назвати списання пені, штрафних санкцій і безнадійних податкових боргів, а також повернення суми коштів податкових переплат у автоматичному режимі на банківський рахунок платника податку без відповідної заяви до податкової інспекції. Запровадження компенсаторної ставки ПДВ на операції з постачання сільськогосподарських товарів проміжного споживання, стимулювання оновлення основних фондів шляхом відтермінування сплати ПДВ на ввезення виробничого обладнання, що не виробляється в Україні, звільнення від оподаткування частки прибутку підприємства, яка витрачається на інвестування [5, с. 8], – ці заходи особливо важливі для перезапуску вітчизняної економіки та повинні стати точкою відліку для відновлення українського аграрного і промислового бізнесу. Адже саме агропромисловий комплекс є ключовим локомотивом української економіки та її провідною ланкою, створюючи вагомий внесок у валову додану вартість (10,1% ВВП за 2018 р.) і формуючи майже половину експорту країни (44,3% в експорті товарів за 2019 р.) [6, с. 23].

Шляхом ефективного податкового менеджменту та механізму фіскального стимулювання стратегічно важливих для країни галузей економіки необхідно сприяти розвитку фермерства в Україні. Шляхом спеціальних урядових програм потрібно реалізувати можливість дрібному та середньому аграрному бізнесу отримати дешеві кредитні ресурси на закупівлю сільськогосподарської техніки. Звільнення від оподаткування протягом пільгового періоду, щоб допомогти невеликим новоствореним агрофірмам і підприємцям започаткувати свій бізнес, служитиме неабияким стимулом і додасть більше впевненості аграріям при започаткуванні власної справи. Нульові ставки єдиного податку (зараз вони становлять 5% від виручки для неплатників ПДВ і 3% від виручки для платників ПДВ) чи податку на прибуток (зараз він становить 18% від чистого прибутку) при умові реінвестування прибутку агрофірм у розширення власного виробництва сприятиме і залученню інвестицій в аграрний сектор, і розвитку нових видів виробництв сільськогосподарської продукції. Збільшення експорту продукції сільгоспвиробництва сприятиме позитивному іміджу країни у світі, зростанню ВВП і дасть можливість Україні, без перебільшення, отримати статус «годувальниці Європи».

Екологічна спрямованість повинна стати пріоритетним вектором руху для національної економіки,

оскільки це є головним викликом сучасності. Податковими інструментами впливу необхідно стимулювати створення екологічно чистих і безвідходних видів виробництв, підприємства, які займаються переробкою й утилізацією сміття та інших побутових відходів. Але ця практика має бути орієнтована на світовий досвід, на дотримання відповідних умов і стандартів такої утилізації, без заподіяння шкоди навколишньому середовищу. Натомість слід переглянути ставки екологічного податку та рентної плати, які в Україні необґрунтовано низькі порівняно з провідними країнами Європи. Підвищення ставок екологічного податку сприятиме зниженню рівня забруднення навколишнього середовища: водних ресурсів, ґрунтів, повітря. Важливим кроком у напрямі становлення вітчизняної економіки на «екологічній рейки» може послужити запровадження спеціального податку на пластикovu тару для виробників продуктів харчування. Разом із тим, завдяки податковим інструментам впливу необхідно стимулювати підприємства замінити пластик папером (картоном), металом (фольгою), склом, натуральними тканинами.

«Програма діяльності Кабінету Міністрів України 2020» містить основні тези відновлення вітчизняної промисловості, основними серед яких є: створення фіскальних, регуляторних та адміністративних умов для розвитку промисловості, орієнтованої на виробництво високотехнологічної продукції [2, с. 24]. Так, дійсно, всебічна підтримка складних багатокомпонентних видів виробництв вітчизняної продукції з подальшим її експортом за кордон має стати прерогативою української влади, адже це єдиний шлях для України зайняти достойне місце на світових ринках збуту, оскільки до цього часу наша країна виступала переважно експортером сировини. Залучення у процес виробництва людського та фінансового капіталу веде до створення нових робочих місць і посилює інвестиційну привабливість України перед іноземними партнерами.

Європейська Бізнес-Асоціація провела ряд опитувань серед вітчизняних власників дрібного бізнесу щодо оцінки економічної ситуації в країні, поточного стану та динаміки розвитку їх виду діяльності, прогнозів на майбутнє. Більшість опитаних вказали на необхідність трансформації саме податкової сфери, а саме: на зниження рівня податкового тиску та спрощення системи адміністрування податків. Стимулюючий вплив на розвиток бізнесу спричиняє також існуючий російсько-український конфлікт, корупція та недовіра до судової гілки влади (рис. 1).

ВИСНОВКИ

Перед світовою та вітчизняною економікою поставили новітні виклики у вигляді тривалої пандемії та політичної й економічної кризи. Український уряд повинен за допомогою ряду короткотермінових по-

даткових заходів допомогти пріоритетним галузям вітчизняної економіки оговтатися від шоків впливів і деструктивних процесів, спричинених карантинном. Підтримка дрібного та середнього бізнесу, перш за все, має реалізовуватися не через «псевдореформи» (як-от об'єднання звітності з ЄСВ і ПДФО, без цієї «реформи» спокійно можна жити далі), а реальні податкові важелі впливу. Наприклад, через тимчасове звільнення від оподаткування (ЄСВ, ПДФО, військовий збір) роботодавців, які на період кризи не звільнили своїх працівників, зберегли за ними їхні робочі місця та продовжують піклуватися про їх життя і здоров'я.

Не до кінця виправданими виглядають дії уряду щодо виплати допомоги по частковому безробіттю через центри зайнятості в період карантину. Логічніше було б спрямувати таке фінансування на забезпечення зайнятості шляхом створення нових і модернізацію існуючих робочих місць. На мою думку, подібного роду виплати сприяють деструктивним процесам у суспільстві, роблять людину пасивною та залежною від державної грошової допомоги. Найефективніше країна може підтримати свого громадянина в період кризи, якщо дасть йому гідну роботу з достойною оплатою праці. Тим паче, що Україні є куди розвиватися і куди прагнути, адже практично кожна галузь економіки потребує реформування, розвитку та перебудови.

Розвиток сільського господарства – тут у нашій країні безмежні можливості та є всі шанси стати

«годувальницею Європи». Перезапуск промислового сектора та розвиток енергетики дозволять подолати сучасну енергетичну кризу всередині країни, допоможуть їй стати енергетично незалежною від країн-сусідів. Докорінної перебудови потребує і вітчизняна інфраструктура, адже більше 60% мостів, доріг і теплотрас перебувають у жахливому стані та потребують капітального ремонту. Освіта, медицина, оборона, екологія, ІТ-сектор та багато інших перспективних напрямків вітчизняної економіки потребують негайної трансформації. Названі напрямки державного реформування мають всі шанси на успіх лише в тому випадку, якщо буде досягнуто симбіоз дій влади країни та її громадян. Звичайно, довіру між державою і людьми не можна побудувати в один момент, це робиться лише шляхом тривалого діалогу обох сторін, а також чесною та справедливою урядовою політикою на благо народу, з одного боку, та патріотично свідомих громадян – з іншого. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Кількість працівників, які перебували в умовах вимушеної неповної зайнятості, за видами економічної діяльності у 2020 році / Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/gdn/kpvnz/kpvnz_prom/arh_kpvnz_prom_u.htm
2. Програма діяльності Кабінету Міністрів України. Червень 2020 р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/uploads/public/5ee/39a/831/5ee39a8311f68625529299.pdf>

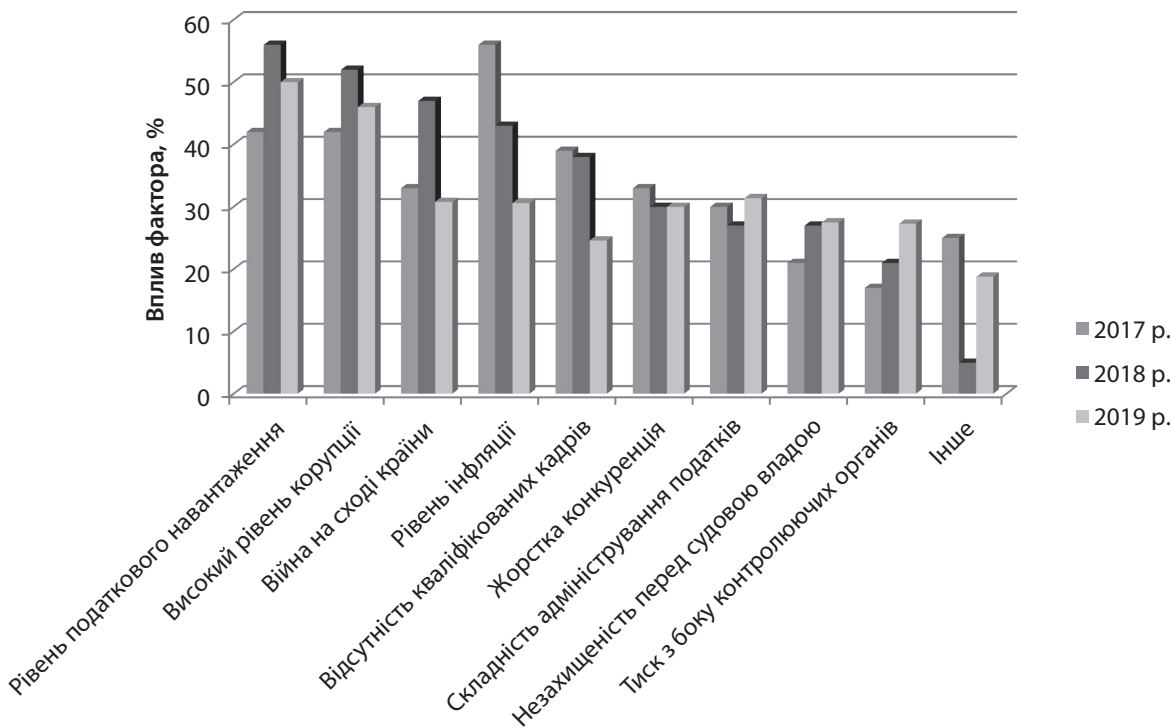

Рис. 1. Стримуючі фактори розвитку бізнесу в Україні у 2017–2019 рр.

Джерело: побудовано на основі даних [7, с. 11; 8, с. 16].

3. Шекета Є. Ю. Необхідність податкової оптимізації як основна передумова детинізації бізнесу. *Бізнес Інформ*. 2019. № 9. С. 79–85. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2019-9-79-85>
4. Paying Taxes 2018. URL: https://www.pwc.com/gx/en/paying-taxes/pdf/pwc_paying_taxes_2018_full_report.pdf
5. Стратегія Мініфіну «Самодостатність». Проект для обговорення. 2020 р. URL: <https://mof.gov.ua/storage/files/Project%20strategy%20of%20MOF.pdf>
6. Цілі сталого розвитку. Україна. Добровільний національний огляд. Київ. 2020 р. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=a0fc2a99-ada3-4a6d-b65b-cb542c3d5b77&title=DobrovolniiNatsionalniiOgliadSchodoTsileiStalogoRozvitkuVUkraini>
7. Індекс настроїв малого бізнесу 2019. Спільний проєкт Ліра: Закон та ЕБА. URL: https://eba.com.ua/wp-content/uploads/2019/02/Indeks-nastroyiv-malogo-biznesu_2019.pdf
8. Індекс настроїв малого бізнесу 2020. Спільний проєкт Ліра: Закон та ЕБА. URL: <https://eba.com.ua/wp-content/uploads/2020/02/Indeks-nastroyiv-malogo-biznesu-2020.pdf>

REFERENCES

- "Indeks nastroyiv maloho biznesu 2019. Spilnyi proekt Liha: Zakon ta EBA" [Small Business Sentiment Index 2019. Joint Project League: Law and EBA]. https://eba.com.ua/wp-content/uploads/2019/02/Indeks-nastroyiv-malogo-biznesu_2019.pdf
- "Indeks nastroyiv maloho biznesu 2020. Spilnyi proekt Liha: Zakon ta EBA" [Small Business Attitude Index 2020.

Joint Project League: Law and EBA]. <https://eba.com.ua/wp-content/uploads/2020/02/Indeks-nastroyiv-malogo-biznesu-2020.pdf>

- "Kilkist pratsivnykiv, yaki perebuvaly v umovakh vymushe-noi nepovnoi zainiatosti, za vydamy ekonomichnoi diialnosti u 2020 rotsi" [The Number of Employees Who were in Forced Underemployment, by Type of Economic Activity in 2020]. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/gdn/kpvnz/kpvnz_prom/arh_kpvnz_prom_u.htm
- "Paying Taxes 2018". https://www.pwc.com/gx/en/paying-taxes/pdf/pwc_paying_taxes_2018_full_report.pdf
- "Prohrama diialnosti Kabinetu Ministriv Ukrainy" [Program of Activities of the Cabinet of Ministers of Ukraine]. June, 2020. <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/uploads/public/5ee/39a/831/5ee39a8311f68625529299.pdf>
- "Stratehiia Minfinu «Samodostatnist». Proekt dlia obhovo-rennia. 2020" [Strategy of the Ministry of Finance "Self-sufficiency". Project for Discussion. 2020]. <https://mof.gov.ua/storage/files/Project%20strategy%20of%20MOF.pdf>
- Sheketa, Ye. Yu. "Neobkhdnist podatkovoi optymizatsii yak osnovna peredumova detinizatsii biznesu" [Necessitating the Tax Optimization as a Basic Prerequisite for Unshadowing of Business]. *Biznes Inform*, no. 9 (2019): 79-85. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2019-9-79-85>
- "Tsili staloho rozvytku. Ukraina. Dobrovolnyi natsionalnyi ohliad" [Sustainable Development Goals. Ukraine. Voluntary National Review]. Kyiv. 2020. <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=a0fc2a99-ada3-4a6d-b65b-cb542c3d5b77&title=DobrovolniiNatsionalniiOgliadSchodoTsileiStalogoRozvitkuVUkraini>